

MALAZGİRT'İN JEOMORFOLOJİK VE DOĞAL KOŞULLARI

Doç. Dr. M. Tefrik TARKAN

1- Önsöz

Bu kısa araştırmamızla, yurdumuzun pek az tanınan bir parçası olan yukarı Murat bölümünün bir yöresi ele alınmıştır. Aslında, coğrafi bir birlik teşkil eden Yukarı Murat bölümünün Karaköse, Taşlıçay ve Eleşkirt plâtolarından itibaren en kuzey depresyonlarından başlayarak, Tutak, Patnos, Malazgirt, Bulanık ve hatta Muş ovasını içine alacak geniş bir bölüm etüdünün yapılması gerekir idi. Çünkü bu depresyonlar dizisi gerçekten içinde, gerek doğal ve gerekse beşeri ve ekonomik bakımdan son derece yakın ilişkiler göstermektedir. Fakat biz, Büyük Alparslan'ın zaferinin 900. yıldönümü nedeniyle, Malazgirt'i, bu bölüm içinden çıkararak ayrı bir konu olarak ele almış bulunuyoruz.

Malazgirt meydan muharebesi askerî yönden tarihe intikal etmiş en başarılı bir muharebe olduğu gibi, hattâ dünya tarihine silinmez damgasını vurmuş sayılı savaşlardan biridir. Anadolunun, Türk yurdu olma savaşı Malazgirt'le başlar. Türk ulusunu Anadolu'da sonsuzluğa ulaştıran bu topraklarda, cihan tarihinde büyük izler bırakan Osmanlı imparatorluğunun yegâne amili Malazgirt meydan muharebesidir. Kafesoğlunun da (1) belirttiği gibi "yakın tarihimizin iyi bilinen Kosova'lar, Niğbolu'lar, Çaldıran'lar, Mohaç'lar, v.s. gibi Türk tarihini süsleyen bilumum büyük meydan muharebelerinden çok farklı ve bunları kat kat aşan bir bir şahika azametindedir. Çünkü, adları geçen muharebeleri takip eden ilerlemeler zamanla durmuş kılıçlarımızın gölgesine giren bölgelerde Türk hakimiyeti devamlı olmamış, bütün fütuhatımız bir istiladan ileri geçmemiş ve zabdedilen muazzam toprakların günün birinde birer birer elimizden çıktığı esfle görülmüştür. Halbuki Malazgirt cengi bize vatan vermiştir." Bu büyük cenkten sonra Türk boyları, Anadoluya akın etmeğe başlamışlar burada gelecek nesillere yerleşme alanları hazırlamak gayesi ile, her karış toprağı kanları ile yoğurarak vatan kurmuşlar, neticede, Anadolu, Türk tarihi içinde, hiçbir zaman fütihat alanı yapılmamış, doğrudan doğruya ana vatan sayılmıştır.

Malazgirt meydan savaşı sadece Anadolu'nun Türk yurdu olması gibi mutlu bir sonuç yaratmamış, aynı zamanda bozkır medeniyet ve cengâverliğini Akdeniz kültür ve medeniyeti ile birleştirme imkânını yaratmıştır Yani asıl

yurtlarında savaş ve cengâverliğe değer veren Türkleri, uzun mesafeleri kolaylıkla aşılıyorlar, elde ettikleri yeni ülkelerde hakimiyetlerini kuruyorlar, daima yeni memleketleri elde etmek için çaba sarfediyorlardı. İşte bu türlü psikolojinin etkisi sonucu olarak varlığını Asya, Afrika ve Avrupada ispatlayan atalarımız, yerleşik Akdeniz kültür ve medeniyeti ile birleştirdikten sonra yeni bir Türk cemiyeti ve karakteri teşekkül etmiş, böylece yeni karakter, yeni yeni hamleler yaratacak güçlü bir topluluk ortaya çıkarmıştır. Daha ziyade yerleşik hayata kavuşan Türkler, yerleştikleri topraklarla yeni medeniyet ve kültür aşamaları yapmıştır. Toprağa bağlılık, sukûnet insanları uysallaştırmış ve tevekküle bağlı topluluklar yaratmıştır.

İşte Malazgirt meydan savaşı sonunda Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri gibi mutlu bir sonuç yarattığı gibi daha ziyade göçebe ve harpçi bir kavim olan Türkleri, Anadolu'ya toprakta yerleşik, fakat kültür ve medeniyet sahibi bir insan topluluğunu da ortaya çıkarmıştır.

Ayrıca 26 ağustos 1071 tarihi, Alpaslanla Türklüğün Anadolu'ya yerleşme günü ise, bu tarihten 851 yıl sonraki yine 26 Ağustos günü, Mustafa Kemâl Paşa ile Yunan ordusunun Afyon Karahisar sirtlarından ve Anadoludan kovuluşunun da tarihidir. Her iki tarih Anadolu'nun ve Türklüğün kuruluş ve kurtuluş tarihidir. Bu sebepten birinin 49. diğerinin 900. yıldönümlerinin büyük Türk ulusuna hayır ve uğur getirmesini dilerim.

Malazgirt ilçesine ait bu kısa jeomorfolojik makaleyi aynı platonun daha geniş nüfus ve ekonomik coğrafya açısından yapacağımız inceleme kovalayacaktır. Bu araştırma da kısa zamanda sonuçlandırılacak ve yayın hayatına takdim edilecektir.

Büyük Malazgirt zaferinin 900. Yıldönümünde küçük makalemizle, bu günün ihtişam anlamına uygun bir katkıda bulunamamızın üzüntüsü içinde Malazgirtlilerin büyük bayramını kutlarım.

Erzurum . 10 . V . 1971

II- Bölgenin Coğrafi tanımı.

Doğu Anadolu bölgesinin Kuzeyde Erzurum-Hasankale-Aras, güneyde Muş ve Van gölü depresyonları ile bu depresyonları Aladağ, Meydan dağı, Süphan dağı ve Bican dağları ile tahdit edilen Yukarı Murat bölümünün güney batı ucunda, Patnos ve Bulanık platolarıyla ayrılan Malazgirt platosu genellikle step karakterli ve değişme göstermeyen bir düzlüktür.

Murat nehrinin Doğu Anadolu'da meydana getirdiği kuzey doğu-güneydoğu yönündeki geniş platolarından biri üzerinde bulunan Malazgirt platosu, kuzeyden Bingöl dağlarıyla, güneyden ise yukarıda yazdığımız volkanik dağ dizisinin arasında yer almıştır.

Genellikle yükseklikleri 1600-2000 metre arasında bulunan bu platolarda Neojeni, yer yer çok yeni volkanizma örtülerinin kestiği ve bazan da bu yığınların altında kalan bir morfolojik görünüşü ortaya koyan bir satıh meydana getirir. Bu satıh Murat nehri ve kolları tarafından yarılmış ve parçalanmıştır. Yerey dik yamaçlı yarık vadiler meydana getiren bu akarsu, çok yerde geniş tabanlı ve nisbeten daha yayvan yamaçlı vadiler ve platolar halindedir. İşte büyük ve değişme göstermeyen yukarı Murat platoları arasındaki yüksekliklerle birbirinden ayrılmış bu depresyonların en önemlileri Patnos, Malazgirt ve Bulanık platolarıdır.

Malazgirt platosunun ortalama yüksekliği 1560 metre olup, bu düzlük Patnos'tan Garabuda (1850 metre) tepesi ve Bulanık depresyonundan da Giçe (1525 m.) tepesi ile ayrılır. Fakat gerek Patnos depresyonu ve gerekse Bulanık platosu Malazgirt düzlüğü ile birlikte Murat nehrinin üzerinde hemen hemen aynı doğal ve ekonomik özellikler gösteren ve birbirinden kesin yükseklikle ayrılmamış bir plato görünümündedir. Murat nehri bu platolarda geniş düzlüklere yayılarak, menderesler çizerek güney batı yönüne doğru akar.

a) İklim

Doğu Anadolu bölgesinin deniz etkisinden en uzak kalmış bu bölümünün kuzeyinde yer alan Ağrı platosunda çok şiddetli karasal ve kurak bir iklim hüküm sürmekle beraber, bu platodan daha güney batıda yer alan Malazgirt depresyonunda yukarıda belirttiğimiz iklim koşullarının biraz daha hafiflemiş tipini görmek mümkündür. Genellikle soğuk ve uzun kışların hüküm sürdüğü bu bölgede en soğuk ay ortalama sıcaklığı -7.3 derecedir. (8 yıllık ortalama) kar uzun süre yerde kalmakla beraber, yıllık kar kalınlığı fazla değildir. Sekiz yıllık (1963-1970) gözlem ortalamalarına göre burada kar kalınlığı ortalama 22 cm. kadardır. Fakat en fazla kar yağışının görüldüğü yıl olan 1970 de, 50 cm. ye kadar çıkmıştır. Buna karşılık yaz mevsimi kısa ve oldukça sıcaktır. Yıllık sıcaklık ortalaması 14° dir. Bununla beraber bazı yıllarda bu ortalama yaz sıcaklığı 22.1 dereceye kadar yükselir (1968). Kontinental iklimlerde görüldüğü gibi

gerek ilkbahar ve gerekse son bahar mevsimleri kısa süre devam eder. Hatta, Mayıs'a kadar uzayan soğuk mevsimden sonra, birkaç günlük bahar ılıkılığı dikkati çekerse de hemen bu ılık mevsimi yaz sıcakları kovalar. Yağışlar burada daha ziyade ilk bahar ve yaz başlarında görülür. Malazgirt'in yıllık yağış ortalaması 497.5 m.m. (8 yıllık ortalama) olmasına karşılık, bazı yıllar daha çok (1963 yılı) 612.1 m.m., bazı yıllar daha az (1970 yılı 294.8 m.m.) yağış tesbit edilmiştir. Muş ovasında değişik Akdeniz ikliminin hüküm sürmesine karşılık, bu düzlüğe ancak yüz km. uzaklıkta bulunan Malazgirt düzlüğünde ise karasal bir yağış rejimi kendisini gösterir. Burada yaz, yağışı olmayan bir mevsim olarak görünmekle beraber, bunun başlıca sebebi, bu mevsimde yağış şiddetinin (şiddetli siklonik sağanaklar) ve buharlaşmanın fazlalığı olsa gerektir. Filhakika yukarıda da belirttiğimiz gibi 50 cm. ye yaklaşan yıllık ortalama yağış Anadolu'nun diğer bölgelerine oranla düşük bir değer olmamakla beraber, burada yağışın sağanaklar halinde oluşu, minimum bulutluluk ve diğer yandan yüksek sıcaklık, kurak bir atmosfer, buharlaşmayı arttırarak, bölgede şiddetli bir kuraklık kendini hissettirmektedir. İşte bölgede tarımın başlıca meselesi olan su, kuraklığın fazlalığından ileri gelmektedir.

b) Akarsu şebekesi

Bölgenin en önemli akarsuyu Murat nehridir. Doğu Anadolu'nun Aladağ, Aşağı dağ ve Çakmak dağlarından doğarak Ağrı'ya doğru muhtelif yönlerden aldığı kollarla genişliyen Murat nehri Ağrı'dan sonra önemli bir akarsu görünüşünü kazanır. Ağrıdan sonra güney batı yönüne doğru uzanan nehir, Hamur bucağında sert bazalt ve andezitler arasında bazan dik ve bazan yatık vadi olukları meydana getirdikten sonra Tutak ilçesine gelir ve buradan itibaren geniş yatağında menderesler çizer. Tutak'tan itibaren kara yolu, Murat nehri vadisinden ayrılarak, daha güneyde Patnos ilçesine varır ve Patnos'tan itibaren yol, nehre yaklaşarak, açtığı geniş depresyon boyunca uzanır. Tutak'tan itibaren kuarternlerin yeni alüvyonda depo ettiği kalın alüvyal deponun üzerinde devam eden nehir, Malazgirt yakınlarında Patnos'tan gelen Badisan çayını alarak büyür ve buradan itibaren kendine daha geniş, daha yayvan bir vadi meydana getirir. Bu vadi daha da genişleyerek Bulanık'a erişir.

Murat nehri düzensiz bir rejime sahiptir. Maksimum debi kar erime ve yağış mevsimi olan ilk bahar da kendini gösterir. Nisan ve Mayıs aylarında meydana getirdiği alüvyol deponun da erozyonu ile son derece bulanık, sert akıntılı ve geniş yatağına yayılmış büyük bir nehir hüviyetinde kendini gösterir.

Buna karşılık temmuz ve ağustos aylarında ise nehir küçülmüş, tenbelleşmiş ve daha berrak bir görünüş kazanmıştır. Son bahar yağışları bu akarsu da ikinci, fakat daha önemsiz bir kabarma meydana getirir. Kış mevsiminde ise kar ve buzlarla örtülü bir soğuk bölge nehri halindedir.

Yukarı Murat bölümünün yukarıda izah edilen kuvvetli kuraklığı, Murat nehrinin varlığı sonucunda hafiflemiş ve son yıllarda yapılan tesislerle ekime elverişli arazi genişlemiş ve kıymetlenmiştir. Henüz bugün için tamamlanmamış olarak görünen bu tesisler, ilerde bölümün ekonomik yönden gelişmesini sağlayacak kuvvetli etmenlerdir.

c) Bitki örtüsü

Malazgirt platosu, 1560 m. lik yüksekliğine rağmen, bitki örtüsü bakımından son derece fakir bir görünüş arzeder. Hatta bu platoyu kuzeyden ve güneyden çeviren yüksek dağlarda bile bu fakirlik kendini gösterir. Genellikle taban suyunun yüzeye yakınlık gösterdiği platoda iklim koşullarının gösterdiği elverişsizlik, bugünkü sonucu yaratmakla beraber, bu platonun bilhassa güney bölümündeki dağ eteklerinde mevcut bulunan su kaynakları buralarda doğal bitki örtüsünü zenginleştirici nitelikte görünmesine rağmen, genellikle Malazgirt düzlüğünün bugünkü görünüşünü değiştirmeye yeterli değildir.

Malazgirt ovası, step karakteri taşır. Ancak karların erimesi ve yağışlarla kendini gösteren step bitkileri kısa bir süre içinde kuruyarak, yerlerini tek tük görülen, gevenler ve diğer dikenli bitkilere terkeder.

Bölgede, ormanın alt sınırı muhtemelen 1700-1800 metre olduğuna göre, bugün step özellik sadece bu sınırın altında kendini göstermiyor aynı zamanda, orman sınırına dahil edilen dağların 1800-2200 metreleri arasında da görülür. Bunun başlıca sebebi, arazinin doğal şartları görünüyorsa da, asıl sebep, mevcut ormanların asırlar boyunca bir taraftan insanlar, diğer taraftan da hayvanlar tarafından yapılan insafsızca tahribatın sonucu olsa gerektir. Filhakika, bölgeye ait tarihi kayıtlar ve bölgeye ait yerleşme yer ve mevkilerine ait adlar, bura da, eskiden orman örtüsünün yereye hâkim olduğunu göstermekle beraber, bugün yer yer rastlanan orman bakiyeleri, bugün stepik olan bu sahaların bir zamanlar orman örtüsü ile örtülü olduğunu göstermektedir.

Gerçekten, bugün, Murat nehri kıyıları da dahil olmakla beraber bölge, ağaçtan yoksundur. Uzun yıllar içinde tabii orman örtüsünün tahribi, bu sonucu yaratmakla beraber, Malazgirt platosunda insan tarafından yetiştirilmiş tek bir ağaca rastlamak kabil değildir. Bölgede bu konuda yaptığımız inceleme ve anket normal bir insan ömrü içinde Murat nehri kenarındaki ağaçların bile kesildiği, tahrip edildiği neticesine varmış bulunuyoruz. Bu nedenle bölgede bir ağaç düşmanlığından bile söz etmek kabildir.

d) Nüfus ve yerleşme şartları

Malazgirt çevresi ile birlikte, memleketimizin en az nüfuslanmış bölgelelerinden biridir. Filhakika Malazgirt kuruluşu çok eski yıllara kadar uzanır ve Bitlis-Erzurum, Muş-Ağrı yolları üzerinde bulunduğu gibi, Kanuni Sultan

Süleyman'ın fütühat güzergâhında yer almıştır. Bu özellik Malazgirt'e gelişme ve genişleme şartları hazırlamışsa da, bugün maalesef gelişmemiş bir ilçe manzarası göstermektedir.

Malazgirt adı, bölgeye ermenilerin yerleşmesinden önce, Van gölü çevresine yerleşerek, buralara hakim olan Urartu krallarından Menuas'a adı ile ilgilidir. Belck, Malazgirt civarında Menues'a ait bazı kitabelere rastladığını ilçe adının sonradan ermenilerin eline geçtikten sonra Manavazkert ve Manazkirt olduğunu belirtmektedir. Bizans kaynaklarına göre de Manazcird adının aynı kökten geldiği belirtilmektedir. Arap kaynakları ile, Bizans kaynakları arasında bir intibak tesbit edilmekte olup, bunlarla göre de şehrin adı Manazcird'dir. Sonraları aradaki (n) harfi (l), (c) harfi de (g) şekline istikak etmiş ve bugünkü Malazgirt adı ortaya çıkmıştır.

Uzun yıllar Urartu hakimiyeti altında kalmış bulunan şehir, sonradan Bizansın idaresine girmiştir. Fakat Selçuklu Tuğrul Beğ (1054-1055) şehri Bizanslıların elinde iken muhasara etmiş, fakat şehir mukavemet etmiştir. Bu yıldan 16 yıl sonra Anadolu'nun tamamını ilgilendiren, hatta, Avrupa'da büyük siyasal olaylara yol açan Büyük Selçuklu komutanı Alpaslan'ın, Bizans imparatoru Romanos Diogenes kuvvetlerine hücumu ve sonunda bu imparatoru esir edışı, büyük bir tarihi olay olarak dikkatimizi çekmektedir. Bu savaş sonunda Anadolu'nun doğu bölümü, devamlı olarak Doğu Roma tarafından kaybedildi ve böylece büyük siyasal olayların başlamasına yol açtı. Malazgirt Selçuklu'ların eline geçtikten sonra doğudan Azarbeycanlıların, güneyden Arapların zaman zaman istilâ ve muhasarasına uğramasına rağmen, şehir bu tarihten itibaren Selçuklu'ların elinde kaldı.

Genellikle, kır nüfusu halinde yaşayan nüfus daha çok platonun suyu bulunan bölümlerinde yerleşme imkânı bulmuştur. 1970 sayıma göre Malazgirt nüfusu:

Şehir	Kır	Toplam	dir.
10711	33531	44242	

Bu nüfus yukarda da belirttiğimiz gibi, zamanımıza yakın tarihlerde, doğudan ve güneyden gelen istilâlar sonucunda büyük değişikliklere uğramış, bazen yeni göçler hâkim olmuş, bilâhare bunlarda Malazgirt'i terketmek zorunda bırakılmıştır. Bu nedenle Malazgirt nüfusu sosyal bakımdan büyük bir inceleme konusu olmağa değer hale gelmiştir. Hatta 1945-1946 yıllarında mahallen laz adı verilen Gümüşhane'den gelen 100 hane ile 1956 yılında Kars-Şavşat ve Artvin'den gelen 500 hanelik göç kafilesi Malazgirt ilçe merkezi ile yakın köylere arazi verilmek suretiyle yerleştirilmiş bulunmaktadır.

Yukarı Murat bölümü memleketimizin seyrek yerleşmenin cereyan ettiği bir bölümdür. Filhakika Patnos'ta km2 ye 30, Bulanık'ta 29 kişi düşerken

Malazgirt'te de 1 km² de 28 insan yaşamaktadır. (1970). Bu nüfus Malazgirt platosunda daha ziyade ekime elverişli vadi depresyon tabanları ile platonun kenarlarında suyu bol dağ eteklerinde kurulmuş küçük yerleşmelerinde toplanmış bulunmaktadır. Çünkü burada bir köyün ortalama nüfus miktarı 500 (1970 sayımı) kişidir. Bu küçük köy yerleşmeleri genellikle Doğu Anadolu bölgesi yerleşmelerinde görülen küme köy tipini canlandırır. Binalar taş ve topraktan ve düz damlıdır. Ahırların damı hafif kubbemsidir. Şiddetli kış soğukları evin bir kısmının toprak içine gömülmesine sebep olduğu gibi, evlerin penceresiz olmasına da yol açmış bulunmaktadır.

Malazgirt yöresi daha ziyade hayvancılığa dayalı bir ekonomik yaşantının içindedir. Bu sebeple memleketimizin daha ziyade hayvancılığın geliştiği bölgelerde dikkatimizi çeken küçük yerleşmeler burada da görülür. Sırın Erinc'in (1) de üzerinde durduğu gibi, "Ziraat ile birlikte hayvancılık yapan bir veya bir kaç aile tarafından kurulmuş bir veya bir kaç haneli küçük bir yerleşmedir." Bizim tesbitimize göre Malazgirt ve çevresinde kom: mezraadan daha küçük, nüfusu az ve daha ziyade hayvancılığın yapıldığı yerleşme merkezleridir. Bu yerleşme merkezleri son yıllarda genişlemiş, adeta, küçük bir köy yerleşmesi haline gelmiştir.

Malazgirt ilçesinde en önemli yerleşme merkezi Malazgirt'tir. 1970 yılında nüfusu 10711 e yükselen ilçe merkezi, bilindiği gibi Anadolu'nun kaderini tesbit eden bir savaşın cereyan ettiği sahada ve eski bir yerleşme merkezinin üzerinde kurulmuştur. Etrafı kuvvetli surlarla çevrili şehrin doğu ve güney doğu bölümünde lav akıntısı bulunur ve bu akıntının üzerine şehri koruyan ve bugün bile izlerine kolaylıkla rastladığımız sağlam bir kalenin inşa edildiğini görüyoruz. Tarihi ve stratejik yolların üzerinde yer alan şehir bu bakımdan önemini az çok kaybetmiş bulunmaktadır. Ancak son yıllarda arazinin sulanması için inşa edilen kanallar, elektrik fabrikası ve hayvancılığı geliştirmek üzere alınan tedbirler sonucunda Malazgirt, gelişme hamlesine girmiştir.

e) Ekonomik faaliyetler.

Memleketimizin hemen en az değerlendirilen bir bölgesi olan Malazgirt'te tarla ziraatı, şiddetli iklim ve kısak yaz mevsimi ile bu mevsimde hüküm süren kuraklık gibi doğal etkilere rağmen, ekonomik hayatın önemli bir bölümünü teşkil eder. Arazinin büyük oranı (% 94.3) (2) kültüre elverişli görünmesine karşılık, burada ekili alanlar bu geniş sahanın ancak yarısı kadar bir arazi işgal etmektedir.

Malazgirt'te tarım, depresyon ve platolar içine gömülmüş vadi tabanlarında yapılı. Çünkü bu çukur alanlar, plato yamaçlarından sürüklenen topraklarla

(1) Elnç, S.: Doğu Anadolu Coğrafyası. İst. 1953 s. 87

(2) Köy Envanter etudü-Muş ili Sayfa 35.

daha verimli ve aynı zamanda taban suyuna yakın olduğu için etrafına nazaran biraz daha nemlidir. Mamafih son yıllarda (1968) yapılan sulama kanalları vasıtasıyla Malazgirt platosunun batı bölümü ile Bulanık platosunun belirli kısımları sulanabilir hale gelmiştir. Filhakika M. Ö. 5000 yıllarında Urartular devrinde Pantos-Malazgirt ve Bulanık düzlüklerinin sulanması için kanal, bent ve künkler inşa etmişler ve bu sayede, arazi sulanır olmuş, sonunda daha verimli ürün elde edilmiştir.

Bugün sulamanın dışında kalan geniş düzlükler kaplıyan bataklıklar da tarım sahasının dışında yer alan ve kültüre elverişli sahalardır. Bunların kurutulması kolay ve masrafsız görünmesine rağmen halk, butürlü araziye ıslah etmek çarelerini aramamaktadır.

Malazgirt'te kültüre elverişli arazinin hemen tamamında buğday ve arpa üretilmektedir. Köy yakınlarında sulanabilen alanlarda da son yıllarda şeker pancarı üretimi başlamıştır. Bölgede verimi az, köse ve toptaş cinsi buğday üretilir. Bir dönüm tarlaya 15 kg. buğday ve 10 kgr. arpa ekilir ve ortalama 60 kgr. buğday ile 50 kgr. arpa elde edilir. Tarım genellikle karasabanla yapılır. Pulluk, mibzer, traktör ve biçer döğër, Bulanık ve bilhassa Ağrı'ya nazaran çok azdır (12 traktör 1965).

Malazgirt ilçesinde, yukarı Murat bölümünde olduğu gibi, ekonomik hayatın temelini hayvancılık teşkil eder. Burada daha ziyade küçük baş hayvancılığı yapılır. Arazinin önemli bir bölümünü teşkil eden çayır ve mer'alarda 35.000 büyük baş 75 bin küçük baş hayvan beslenir. Son yıllarda ziraatın gelişme gösterdiği depresyon ve vadi tabanlarında artık hayvan beslemeciliği görülmez olmuş, bunun yerine , yaylacılık yaygın bir değer kazanmağa başlamıştır. Filhakika uzun kış mevsimi boyunca tek tip rasyonla beslenen hayvanlar, ilk bahara güçlerini kaybetmiş olarak çıkarlar ve Mayısta yaylaya sevk edilirler. Yaylada taze otlarla beslenen hayvan süratle eski gücünü kazanır ve süt verimini artırır hale gelir. Ancak geniş mer'a ve yayla alanları yanında yukarıda miktarını belirttiğimiz hayvan miktarları düşük bir değer gösterir. Bu düşük değer de bölgede ekstansif hayvancılığın sürdürülmesini kolaylaştırır.

Malazgirt'te istatistiklere göre bir çiftçi ailesine ortalama 153 dönüm tarla düşerken aynı aileye 25 baş hayvan düşmektedir. Bu rakamlar, adı geçen bölgede geniş araziler üzerinde ziraatın yapıldığı kanaatını uyandırmasına rağmen, çiftçi bunun daha küçük bir parçasını işlemektedir. Ayrıca, gerçekte bölgede hayvan varlığı daha fazladır. Vergiden faydalanmak için, hayvan sayımlarında kati sonucu tesbit etmek kabil değildir. Fakat her şeye rağmen Malazgirt'te ekonomik hayatın temeli hayvancılığa dayanmaktadır. Filhakika son yıllarda Süphan dağı yaylalarında kurulan mandralarda süt değerlendirilir, tüccar ve ımatlatıcı süttten peynir ve yağ üreterek büyük tüketim merkezlerine sevk edilir.

Buraya kadar Malazgirt ilçesinin coğrafi tanımlamasını yapmış bulunuyoruz. Daha ziyade Malazgirt'in genellemesini içine alan bu bölümden sonra ilçenin jeomorfoloik incelemesine geçeceğiz.

III— Bölgenin Jeomorfolojisi.

Güney kenarı Nemrud'dan Ağrı dağına uzanan kuzey kenarı ise Erzurum-Aras depresyonları ile çevrilmiş bulunan büyük çoğunluğu lavlarla örtülü olan yüksek bir platonun doğu yönü Iğdır ovasına açılan, batıda da Bingöl dağı ile Muş depresyonunun ötesinde kesilen bir platolar dizisi jeomorfolojik bakımdan oldukça yeknasaklık gösterir. Filhakika batıdan itibaren Muş, Bulanık, Malazgirt, Patnos, ve nihayet Ağrı platoları genellikle aynı morfolojik özellikler gösterir. Ancak, bu platoları birbirinden ayıran ve platolar arasında daha büyük yüksekliklere erişen münferit tepeler veya alçak eşikler, platolara nazaran ayrı bir karakter taşır. Yukarı Murat platolar arasına yer yer kendini gösteren depresyonlar da bugün daha çok tarıma elverişli sahalara tekabül eder.

Genellikle yukarı Murat bölümünün hakim morfolojik unsuru, geniş alanlar kaplıyan bir tesviye yüzeyi meydana getirmiştir. Burada yükseklik 2000-2300 metre olup, bu yükseklikteki tesviye yüzeyi, muhtelif oluşunlar gibi neojeni de keser. Fakat aynı yüzey, yaşı daha genç olan yeni volkanik örtüleri altında kalır. Bu yüzey, bölüme adını vermiş bulunan Murat nehri ve kolları tarafından yarılmış ve değişikliğe uğramıştır. Ancak araştırma alanımızdaki bu erozyon fazla derinleşme ve parçalanma şeklinde kendini göstermemiştir. Burada vadiler aşınma sonucunda geniş tabanlı ve daha basık yamaçlıdır. Depresyonlar ise muhtelif büyüklükte ve taban yüzeyleri de, ovalarda olduğu gibi düz değildir.

Malazgirt depresyonu kuzeyden Çakmakdağı, güneyden Süphan dağı ile kuşatılmış tektonik bir çukurdur. Bölgenin diğer depresyonları gibi sismik bir alandır. Depresyonun kenarları faylar ile sınırlanmış ve depresyon yüzeyi Halosen'in yeni alüvyonları ile örtülmüş bulunmaktadır. Kenarlarından iç kısma gidildikçe bir yükseklik düşüşü dikkati çekerse de, depresyonun en az yüksek yeri Murat nehrinin geçtiği depresyonun kuzey bölümüdür. Murat nehri geniş yatağından kuzey ve güney yönlerine doğru hafif bir yükselme mevcuttur. Murat nehrinin her iki yönden itibaren yükselen vadi yamaçları kısmen göl tabakalarıyla örtülü bulunmakla beraber, bu tabakalar yamaçlardan inen dereler ile yarılmış ve bunlar birbirinden az çok belirli eşiklerle ayrılmıştır. Fakat platonun bazı kısımlarında, akarsuların lavlar arasında açtığı dar ve derin vadiler, yamaçlarında bir korniş teşkil eden dış etmenlere karşı son derece mukavemetli lav tabakası dikkati çeker. Plato depresyonları, genellikle dandritik bir akarsu şebekesi tarafından hafifçe yarılmış yayvan vadili geniş düzlüklerdir. Plato yüzeyinde yer yer kendini gösteren yükseklikler ise, bunlar ya dış etmenlere karşı mukavemetli paleozoik temelin yüzeye çıkması veya, çok yeni volkanizmanın meydana getirdiği lav birikintileridir.

Erinç'e göre plato (3) doğu Anadolu'nun bu bölge ile yakın sahalarında olduğu gibi, jipsli seriyi iltivalandıran orta eosen karakterlerinde sonra tatlı su göllerinin çekilmesi sonucunda ortaya çıkmış bir kara kütlelerinden ibarettir. Bu göllerde, miosendeki kara kütlelerinin aşınmasından meydana gelen enkaz, konglomeralar, greler, killer ve marnlar halinde depo ediliyordu; ve bu sırada vuku bulan volkanizma da çok yerde bu depoların arasında yer yer kendini gösteriyordu. Nitekim, bugün aşınmış vadi yamaçlarında killi, marnlı enkazın arasında, volkanik tuf ve lavların meydana getirdiği sert kornişler dikkatimizi çekerek derecede barizdir. Enkazın depolanması ve volkanik hareketlerin süresince de aşınması devam ediyor ve bu hareketlerin sonucunda bölgenin hafif dalgalı yüzeyi bir peneplen görünüşünü alıyordu. Peneplen haline gelmiş plato yüzeyi, pliosen devrinde vukubulan şiddetli tektonik hareketler sonucunda parçalanmalar, yükselmeler halinde deforme oluyordu. İşte pliosende ki bu tektonizma bir taraftan oldukça yükselmiş plato yüzeylerini ortaya çıkarırken, diğer taraftan da daha yükselen platolar arasındaki depresyonları oluşturuyordu. Aslında, bölgede neojenden beri devam edegelen volkanik hareketler muhtemelen bu yükselme ve parçalanmalar sonunda yeniden çanlanıyordu. Böylece pliosen - pleistosen göl birikimini örten yeni lavlar da bölgede geniş yerlere yayılıyordu. Bazı yerlerde kalın tabakalar halinde kendini gösteren bu yeni lav örtüsü, bölgemizde bir kaç yüz metre kalınlığını geçmiyordu.

Memleketimizin Ağrı dağından sonra en yüksek dağlarından biri olan Süphan dağı (4434 m.), bazalt ve adnezitlerden oluşmuş yeni bir volkanik konidir. Etrafindan birden bire yükselen ve kuzeyindeki Malazgirt ve Patnos platolarına adeta kuşbakışı bakan Süphan dağının zirveye yakın bir bölümünde 400-500 metre kare olan bir çukurumsu düzlük mevcut bulunmaktadır. Tepeye yakın bu çukurluğun Süphan volkanının preglasyal kraterine tekabül etmesi muhtemeldir. Volkanın ana krateri, koninin kuzey doğu yönünde bulunur. Kraterin iç bölümünün güney kenarında, dağın 3600 metrelik yüksekliğinde bir sirk gölünün mevcudiyeti dikkati çekmektedir. Frödin burada, hemen aynı yükseklikte iki sirk in mevcudiyetinden bahseder. Ancak sirklerin bulunduğu 3600 metrelik yükselti, daimi kar hududunun üzerinde olması, bugün burada bir buzullaşmanın vuku buldukolaylaştıran etmendir. Nitekim Erinç, burada bir buçuk km. uzunluğunda bir buzulun teşekkül ettiğini tesbit etmiştir. Kalınlığı muhtemelen 100 metre civarında olan bu buzul, krater kenarındaki bir gedikten kuzeydoğu yönünden 3400 metreye kadar sarkar. Bu buzulun yakınında krater tabanının az belinli sırtlarla birbirinden ayrılmış olan bölmesinin birinde, müstakil bir neve mevcuttur. Bu nevenin, yukarda belirtilen buzul ile yakın zamanlara kadar ilişkili olduğunu gösteren deliller bulunmaktadır. Bu delillere göre, Süphan buzulu

(3) Erinç, S.: a.g.e. s. 80.

memleketimizin diğ er buzulları gibi, yakın bir geçmiş te (muhtemelen 19. a- sırda) gerilemeğ e ba,ladığ ını gösterir.

Süphan dağ ı Malazgirt'ten, geniş bir kaide üzerinde aniden yükselen muh- teşem bir koni halinde görünür. Hatta bu görünümü ile Ağ ır dağ ının Doğu Bayazıt ovasından görünüşünü karşılaştırırsak, Süphan dağ ı daha dik, daha yüksek ve daha ihtişamlı durduğ u intibasını verir.

Süphan dağ ı bazalt ve andezitlerle, obsidiyenden teşekkül etmiş bir stra- tovolkandır. Volkan konusu andezit, kalderada ise cürüf yer alır. Kraterin çapı 400 metre kadardır. Son püskürmesi sonucunda obsidiyen, bazaltın üzerini örtmüş olarak kendini gösterir, yer yer kara taşların altından bazalt sütunları dikkati çeker.

Süphan dağ ının kuzey batısında yer alan Malazgirt platosu, Murat nehri ve kollarından müteşekkil bir akarsu şebekesi tarafından sulanır ve sistem bölgenin tektonik yönlerine uygunluk ve bütünüyle teşekkül bakımından yeni bir çehre taşımaktadır. Bu plato senklinal doğrultuların eksenlerine kestiğ i veya eski masif çevresindeki depresyonlar boyunca eksen yönelmelerinin teşkil ettiğ i eşikler arasında gelişmiştir. Burada vadiler kalkerli ve marnlı olup yayvandırlar. Bölgedeki çıplak araziden vadiler aluvyon bakımından da fakirlik gösterirler. Vadilerin ova yönünde geniş yığ ıntı konileri vardır. Bu koniler içindeki jipsli serinin zayıf çimentolu oluşu nedeniyle fazla parçalanmıştır. Bu bölgede sık sık heyalanlar görülür. Heyelan olayları, Ağ ırdan Malazgirt'e giden yol boyunca gayet belirli bir şekildedir. Bu heyalan sahalarının kenarlarında kalker arazi dolinlerini andıran içi su ile dolu çukurlar da bulunur.

Malazgirt düzlüğünü Patnos platosundan ayıran volkanik yapılı tepeler mevcuttur. Bunlar doğuda Gresor, Ziyaret ve Krakom tepeleridir. Bunlardan Gresor tepelerinin uzantısında yer alan Sultanmut tepesi iki düzlüğ ü birbirinden ayıran ve Kuzey-güney yönünde gelişen bir tepe dizisidir. 1800 metre yüksekli- ğ ine erişen bu tepe de volkanik oluşumludur. Düzlüğ ün güneyinde de Süphan volkanının bazalt sütunları dikkati çeker.

Genellikle 1600 metre yükseklikte ve Malazgirt ilçe merkezinde 20-30 met- retrelik bir şekilde ayrılan Malazgirt depresyonu, dış etmenlerin etkisi ile volka- nik kütlelerin ayrışımını meydana getirmiş ve bunun sonucunda volkanik bir bir lös diyebileceğimiz ince bir tozla örtülmüş bulunmaktadır. Bu lösün kalınlığ ı bazı yerde 10 metreyi geçtiğ i gibi bazı yerlerde de volkan tufü satha çıkmıştır. Lösle birlikte Murat nehri vadisinde görülen yeni aluviyonlar ziraate elverişli alanları meydana getirir.

Malazgirt ilçe merkezinde bulunan ve kuzey-güney yönünde uzanarak, güneyde daha çok kendini gösteren volkan tufü Malazgirt kalesinin inşa edildiğ i sağlam temeli teşkil eder. Bu volkanik oluşumunu batı kenarında, aynı yönde

gelişen bir fay hattı takip eder. Bu hattan itibaren batıda kara yolları ve askeri birliğin bulunduğu düzlük Malazgirt-Bulanık depresyonunun başladığı yerdir. Bu volkanik sırt var, bugün Malazgirt ve Bulanık'ın elektriğini üreten bir hidroelektrik santralının kurulduğu ve etrafına nazaran 200 metre yüksekte ve bazalt, andezit ve obsidiyenlerin bulunduğu bir lav akıntısı halinde devam eder. Suyunun menşei Süphan dağı olduğu iddia edilen bu dere, yukarıda belirttiğim bazalt ve andezit yağınları arasında ortaya çıkar ve kış-yaz debisinde ve rejiminde her hangi bir azalma ve çoğalma göstermez. Daima temiz ve berrak olan bu suyun içimi de iyidir.

Malazgirt'te yapılması düşünülen Dokuz yüz yılınca heykelinin işte yukarıda belirttiğim etrafına oldukça hakim bu volkan yığıntı tepesinin üzerinde kurulması muhtemeldir.

IV— Bölgenin jeolojik özellikleri

Doğu Anadolu, İran ve Kafkasya jeolojisi üzerinde araştırma yapan jeologların çoğu, Malazgirt ve çevresinin jeolojik özellikleri konusunda bazı oluş nazariyeleri ileri sürmüşlerdir. Lynch, E. Maumann M. Rikli, F Oswald, H. N. Pamir, F. Baykal ve S Erinç gibi jeolog, jeomorfolog, botanikçi ve coğrafyacılar, Doğu Anadolu'da Alp orogenezinin oldukça tali bir rol oynadığı, bölgenin daha ziyade volkanizma ve tektonizma sonucunda, faylı-bloklulara kompartmanlara ayrılmış bulunduğunu kabul ederler. Bunlardan F. Oswald bölgenin jeolojik bir sentezini ortaya çıkararak, bölgede hakim oluşumun, oligosende olduğunu kabul etmiş, üst kretaseden hiç bahsetmemiştir.

a) Paleozoik.

Doğu Anadolu bölgesinin yukarı Murat bölümünde genellikle, Pleozoik nadir olarak görülür. Filhakika Van gölünün Paleozoik ve Permieni geniş yereylerde kabul edilmektedir. Gölün güneyindeki bu oluşum, kuzeyde yerini Neojen'e terketmekle beraber, bölümün kuzey doğusunda Diyadin'in güneyinde, Çaldıran'ın kuzeyinde çok dar yereyleri paleozoik'in kapladığı görülür. Malazgirt yöresinde ise Paleozoik daha da küçük yereylerde görülür. En altta epidotlu Fillatlar, üstünde kuarsit ve en üstte de mermerlerin yer aldığı bu oluşumu ancak bir yöre içinde ve Yürekeren (Kanisipi) köyü yakınlarında görülür. Neojen altındaki sahada ortaya çıkan paleozoik güneyde Patnos ve Malazgirt depresyon ve çöküntüsü ile sınırlanmış görünmektedir. Bu sınır üzerinde bir çok tatlı su kaynakları sıralanmıştır.

Yukarı Murat bölümünde kuzey kuzey-doğuda Ağrı dağı ile başlayan andezit spilit, porfirite, bazalt ve doleritler, Kvarterlerin yeni alüvyonlarını kestikleri akarsu vadileri ayrık tutulursa, hemen bütün bölüme hakimdirler. Filhakika

bölümde geniş yereyler işgal eden bu kayaçlar, Malazgirt'in batısında yerini karasal neojene terkederse de, Van gölünün batısında da devam ederek yaygın bir görünüş kazanırlar. Bu genel oluşum içinde kuarterner, Patnos depresyonunda, Murat nehri geniş vadisinde ve batıda Bulanık düzlüğünde geniş yereyler işgal eder. Bu arada Malazgirt Bulanık arasındaki düzlükte ayrılmamış karasal neojen Murat nehri ve kolları tarafından parçalanmış ve yeni alüvyonlarla doldurulmuş bulunmaktadır.

b) Neojen:

Daha ziyede karasal neojenden ibaret oluşumun yanında araştırma konumuzun kuzey doğusunda Yürekveren (Kanisipi) yakınında küçük bir alanda denizsel neojene'de rastlanmaktadır. Alt miosenin, Akitanien ve Burdagalien'in denizsel neojeni bu sahada küçük bir alanda aflöre etmektedir. Genellikle kompakt masif yapılı beyaz, krem, pembe ve hatta bazan da vişne çürüğü rengindeki kalkerlerle temsil edilen bu seri, takriben 50-100 m. kalınlığını kazanarak, doğu ve güneydoğu yönlerine doğru dalar ve kuzey ile doğudaki andezit, bazalt örtüsü altında kaybolur. Bu seri içinde Foraminiferalar tesbit edilmiştir (4). Bu seride makrofauna fakir görünmekle beraber, gelişmemiş, küçük boyda Pecten'lerle ekinitlere rastlanmaktadır. Bunlar genellikle alt miosene zittir.

Bölgede miosen yaşlı bu seri iltivalanmış bir görünüş arzeder. Bu iltivalanmış seriyi örten dik eğimli andezit ve bazaltların daha genç olmaları kuvvetle muhtemeldir. Miosen iltivalanması bu püskürük kayaçların görünüşüne dik eğim kazandırmıştır. Fakat andezit ve bazaltlar kalkerin kıvrılmasına ve kıvrımın gelişmesine mani olduğu için, bölgede kuzey doğu-güney batı yönlü bir ana fayla, muhtelif yönlere tali fayların teşekkülüne sebep olmuştur.

Burada denizel miosen birbirinden farklı bir diskordans ile ayrılmış farklı iki kısımdan ibarettir. Bilindiği gibi miosen başında Doğu Anadolu önceki transgresyonlara oranla daha ilerlere yayılan bir regresyona maruz kalmıştır. Hatta kretase ve eosen regresyonlarından kurtulmuş olanlar, miosendeki bu regresyonla sular altında kalmıştır. Murat nehrinin vadisinden altında kahverenkli iri taneli greler ve bunların içindeki sarımsak kalkerlerin mevcudiyeti bu görüşü destekler mahiyettedir. Nitekim Pamir, Akitanien ve burdagalien yaşında Miogypina Isregularis Orbitoiden ile Melobesia aya ait Eriozooise krinait mikrofosillerini bulmuştur.

Bölgede karasal neojen, göl fasiesi halinde ve üst miosenle pliosen yaşındadır. Bu oluşum Patnos depresyonu ile Malazgirt çukurluğunda kendini gösterir. Göl neojeni bazan yumuşak, bazen sert kalkerlerle temsil edilir. Bu kalkerlerin içinde az sayıda küçük gastropodalar bulunur. Kati bir delilimiz bulunmamakla bera-

---

(4) Türkiye jeolojisi Haritası. Van paftası.

ber, Malazgirt'in Nurettin bucağı ile Derik arasındaki masif kalkerlerin bu yaşın kalkerleri oldukları söylenebilir. Banşan deresi boyunca Katavin dağı'nın güney eteğinden Malazgirt'e kadar uzanan bu kalker serinin kaidesinden, çapları aynı olan yeşil greler (Manganezli yeşil greler), kırmızımtrak greler grubundan müteşekkil bir greli seri görülür. Bu seri genellikle su hazinesidir. Kaidelerindeki killi ve marnlı su geçirmez düzey, hemen hemen depresyon seviyesine uygunluk gösterir.

Burada Hidrobioali serinin üstüne fasies değişiktir. Bu serinin tavanında konglomeralar, kaba kumlar yer almıştır. Tavanın üstü ise sert ve beyaz renkli kalkerlerle örtülüdür. Bu seride çok karışık bir fauna dikkati çeker ki, bu durum bölgede, göllerde yerleşen otokton fauna'ya yaşları muhtelif devirlerdeki faunaların karışmış olduğunun bir sonucudur. Karasal kalker serinin üstündeki sedimanların çok detritik özelliği bu görüşü destekler mahiyettedir. Muhtemelen bu sedimanlar fazla miktarda malüsk katkıları ile daha çok kaba molozlar getiren bir kaç güçlü akarsuyun göllere karışması sonucudur.

c) Kvarterner:

Bu devirde meydana gelen yüzey, genç alüvyonlarla, Patnos ve Sultanmut arasında geniş yüzeyler teşkil eder. Ayrıca Ağrı'dan itibaren gittikçe genişleyen yüzeyler halinde Murat nehri vadisinde yer alır. Burada çakılların sert bir çimentoyla meydana gelmiş teraslar oluşumu dikkati çeker. Bu oluşumun yaşı muhtemelen kvarternerdir. Fakat Murat nehri vadisinde eski alüvyonlarda mevcuttur. Banşan deresi boyunca Karakum köyünün kuzey yönündeki sedimanları eski alüvyon olarak kabul etmek gerekir.

Genellikle bölgede akarsu menşeli sedimanlar, Murat nehri ile Banşan deresinin iki yönünde yaygın halde bulunan küçük veya büyük kabaçakıl blokları, kumlar ve millerden ibarettir. Bu oluşumun kalınlığı bazan 10 metreye kadar yükselir. Bu özellikteki sedimantasyon, Patnos-Malazgirt depresyonunda görülür. Mil'den oluşan lös bazı alanlarda 10-15 metre kalınlığında ve sulu yerlerde siyah renktedir. Platodaki mil ve lösler de volkanik kayalarla, kalkerli, platoların erosionundan oluşan ve karışan topraktır. Bu oluşum Murat vadisinin bilhassa kuzeyindeki tepelerle, rüzgâr birikinin gerektirdiği çukurluklarda görülür.

V— Volkanizma.

Malazgirt ve Patnos depresyonları ve çevresi çok önemli volkanik hadiselerin cereyan ettiği bir bölgedir. Güneyden önemli bir volkan konisi olan Süphan dağı ile çevrilmiş bulunan bu platoda ayrıca yer yer volkanik oluşumlar da mevcuttur. Bu volkanik oluşumun başlıcaları andezit ve bazalt olmak üzere split, porfirit ve dolorittir.

a) Andezitler:

Yukarı Murat bölümünde Ağrı'dan başlayarak Muş depresyonuna kadar uzayan alanda ojitli ve horblendli olmak üzere iki türü de Malazgirt ve çevresinde göze çarpmaktadır. Ayrıca menşei andezit olan andezitik lav ve tüflere de sık sık rastlanmaktadır. Kartavin dağı andezitleri bu oluşumun en belirli ve karakteristik örneğini teşkil eder.

b) Bazaltlar:

Yukarı Murat bölümünde daha geniş yereyer kaplayan bazaltlar daha ziyade ojitlidirler. Süphan dağı ile Aladağ'ın volkanizması sonucunda ortaya çıkan bu oluşum, Murat nehri vasıtasıyla tipik örneklerini aflöre etmiştir. Malazgirt'in kuzey doğusunda bulunan Kartavin dağında geniş bazalt sahaları mevcuttur.

Yukarı Murat bölümünde volkanizma andezitle başlamış bazaltla sona ermiştir. Çünkü bu iki oluşum gayet belirli olarak birbirinden ayrılır ve üzerlerinde akıntı izlerini bugün bile tesbit etmek kabildir. Bazalt, andezitlerden daha genç oduğu için, bazalt daima andezitin üstündedir. Andezitler, alt miosen ve üst miosen de olmak üzere iki devreye yayıldığından bazı yerlerde gençtir, bazı sahalarda da daha eksiktir.

Andezit akıntıları 20°-40° dereceye kadar batı yönüne doğru eğim gösterirler. Bu eğim bazı yerlerde bir katı daha yükselmiştir. Yürekveren (Kanisipi) köyü civarında görüldüğü gibi, meydana gelen yatıklaşmış andezitler, sonradan alt miosendeiki orojenetik hareketlerle kubbeleşmiş ve sonradan kıvrılmışlardır. Bu türlü andezit akıntılarında Sultanmut köyü civarında da rastlanmaktadır. Bu suretle, Sultan mut ve Yürekveren andezitleri muhtemelen altındaki kalkerin kıvrılmasından sonra teşekkül etmiş bulunmaktadır. Böylece bu andezit akıntılarının yaşı muhtemelen üst miosendir.

Andeziti kovalayan bazalt akıntılarının yaşı da pliosen ve pleistosendir. Filhakika Malazgirt yolunda Hamur ve Tutaktan itibaren şose kenarında aflöre etmiş kaba temeli bazaltik anglomeralar dikkati çeker. Bu kaba taneli anglomera bloklarının kalın oluşu, volkanizma sırasında lâv sedimentinin çok kalın olduğunu gösterir.

VII— Bölgenin Paleocoğrafyası.

Yukarı Murat bölümünde, bölüme bugünkü geomorfolojik görünüşü sağlayan Neojenden sonraki devreden itibaren basit bir paleocoğrafya tesbit etmek mümkündür. Filhakika bölümde geniş yereyer işgal eden volkanik akıntıların altındaki temel üzerinde araştırma ve her hangi bir gözlem yapmanın imkânı yoktur. Bu nedenle bu türlü bir araştırmanın başlangıcı volkan akıntılarında sonraki devrelere ait olacaktır.

Yukarı Murat bölümü alt miyosen, bugün sınırlarını tesbite imkân bulmadığınız bir denizin işgali altında olduğunu biliyoruz. Bu denizin oldukça sığ ve biyolojik elverişliliği sebebi ile içerisinde ve bilhassa üst seviyelerde kalın kavkalı deniz hayvanlarının teşekkülü ve yaşaması muhtemeldir. Üst miyosen ise bölüm, aralarında ilişki bulunan bir kaç sığ göl tarafından işgal edilmiştir. İşte dış etmenlerin erozyonu sonucunda taşınan molozlar gölü doldurmuş ve arazide birkaç sedimantasyon safhaları ortaya çıkmıştır. Bu tuzlu ve acı göllerde de biyolojik şartlar elverişli olduğundan, bölümün hemen bütün kesiminde aynı zoojen gurupları yaşıyordu.

VIII— Bölgenin Tektoniği.

Biri orta miyosen, diğeri Pliosen yaşını gösteren iki volkanizma olayında, volkan akıntılarının altında kalan masif parçalarının, birbirine bağlı olduklarını ve bölümün bazı yerlerinde bulunan gnays ve granitik kıvrımları kaledoniyen orojenesine bağlamak mümkün görünmektedir. Bu kıvrılmanın yönü genellikle kuzeybatı-güneydoğudur; ve çevrede triasin kıvrımlı devonien ve karbonifer üzerinde diskordan olması, memleketimizin bu bölgesinde de Hersinyen silsilelerinin varlığını ima eden bir vaktadır. Fakat memleketimizin diğer bölgelerinde de görüldüğü gibi, bölgede her şeyden önce Alp orojenes ve tektoniği de iz bırakmıştır.

Doğu Anadolu bölgesinde jeolojik araştırma yapan Oswald ve Abich, bu bölgenin tektonik yapılarını tesbit ederek, sentez yapmakta büyük başarı göstermişlerdir. Bunlara göre, bölgede alp kıvrımları karışık bazı varyasyonlar meydana getirmiş, bu varyasyonlardan sonra bir çok kıvrılma ve çökme olayları kendini göstermiştir. Neojen transgresyonları sonucunda çöküntü alanlarında kalın göl sedimantasyonları teşekkül etmiş, bunun yanında faylar boyunca neojen lâvlar fıskırmış, bu lâv akıntılarıyla arazinin bünyesinde ve görünüşünde büyük değişiklikler vuku bulmuş, böylece akıntılarının altında ana temelin bünyesi hakkında geniş bir bilgi bulmamıza mani olmuştur. Bu akıntılar aynı zamanda bölgede, bünyelerin birbiri ile olan bağlantılarını koparmış ve mevcut kopartımanların devamını bulup tesbit ederek, bölgenin yapımını ortaya çıkarmak zorlaşmıştır.

Genellikle bölge, Mesozoik başlangıcından alt kretaseye kadar kara halinde idi. Çünkü Mesozoik feraminiferli kalkerlerle başlar, kırmızımtrak kalkerler bunu takip eder, bundan sonra da eosen kendini gösterir. Alt eosen tabakaları batıya doğru tedricen denizsel neojenin altında görülmektedir. Fakat Patnos ve Malazgirt depresyonunda kretase temelin lütesyende veya daha evvel vukubulan hareketlerle kalker ve ofiolitler sular üstüne çıkmış ve zamanla bunların aşındırılması sonucunda, bunların yerinde yuvarlak çakıl ve kum haline gelmiş denizsel miyosenin kaidesi meydana çıkmıştır. Lütesyenden önce kendini gösteren bu hareketlerin Laramien tektoniğine bağlanması kuvvetle muhtemeldir. Bu hare-

ketlerle kuzey-güney yönünde olan dik kenarları kretaseye dayalı bir senklinalle, batıda güney batı-kuzey doğu yönlü hafif kıvrımlı antiklinal meydana gelmiştir. Ana antiklinalin güneye döndüğü yerde Süphan dağı bütün haşmeti ile kendini gösterir. Süphan dağı bir kıvrım kanadının, lavlarla örtülü eski masifin doğu ve batı kenarını kontüre eder gibidir. Bu kıvrım kanadı bir taraftan batıda, güneydoğu Toroslarla, diğer taraftan da Van gölünü çeviren oluşumla bağlanır.

Bu kıvrımlı yüzey daha sonraki devrelerde vukubulan tektonik olayların rijit bölümlerinde olmuş ve bu olaylar sonucunda kırılmalar şeklinde kendini göstermiştir.

Miosen de vukubulan bu volkanik olaylar bu tektonik hareketlerin doğal bir sonucu olarak görünüyor. Patnos Malazgirt ve Bulanık depresyonlarının teşekkülü de hiç şüphesiz bu tektonik olayların bir sonucudur. Bu depresyonların çevreleri üstleri düz, yayla görünüşlü oldukça yüksek dağlık alanlarla çevrili bulunmaktadır. Depresyonların kenarlarında miosen tabakaları genellikle disloke olarak görülmekte ve neojenin altında muhafaza edilmektedir. Bazı kenarlarda görülen soğuk menba suları bu dislokasyonların bir sonucu olabilir. Bu lonjitudünel faylar erozyon yüzeyleri ile düzlenmiş olduğundan, bunların muhtemelen Miosen veya pliosen başlangıcında teşekkül ettiğini belirtmek gerekir. Muhtemelen bölümde lonjitudünel fayların yanında trasversal faylar da mevcut olabilir. Ancak Patnos'un kuzeyinde Geli vadisinde neojeni takiben kuzey-güney yönlü bir fay da tesbit edilmiştir. Bu faylar boyunca rengi beyaz ve kıvamlı soğuk kaynaklarının mevcudiyeti bu görüşü desteklemektedir.

Bunlardan başka bölgede bulunan sedimanterler şiddetli kıvrılma basınçları sonucunda şistleşme ve parçalanmaya maruz kalışları, kratesa kalkerleri ile serpantinlerin birbiriyle yoğrulmuş görülmesi gibi bir sonuç yaratmıştır. Ayrıca, kalkerler gibi, greli, marnli ve killi materyallerde çok çatlaklı ve yarılmış olup, bu nedenle plato yüzeyinde taş yığınları ortaya çıkmıştır.

VIII— SONUÇ

Bugüne kadar detaylı bir jeomorfolojik çalışmanın yapılmadığı Malazgirt depresyonunu benden sonra geleceklere tanıtmak amacı ile bu araştırma yapılmıştır.

Genellikle bu türlü bir jeomorfolojik araştırmada, bölgenin, coğrafik özellikleri belirtilmeden, doğrudan doğruya, ana konuya girildi. Ancak Malazgirt, Doğu Anadolu bölgesi içinde, henüz coğrafi etüdü yapılmamış bir ilçedir. Bunu da düşünerek, önce depresyonun önemli coğrafi meseleleri çok sathi olarak ele almak ve bölgenin tanımı yapıldıktan sonra, ana konuya başlamış olduk.

Malazgirt depresyonu, memleketimizin Doğu Anadolu bölgesinde yukarı Murat vadisi boyunca uzanan depresyonlardan biridir. Burada hakim jeomorfolojik unsur, geniş alanlarda uzanan bir tesviye yüzeyidir. Yükseklikler değişiklik göstermekle beraber, burada ortalama yükseklik 1600-1800 metreler arasındadır. Bu tesviye yüzeyi çok yerde neojeni keser ve yaşı muhtemelen pliosen'dir. Bu yüzey depresyonda Murat nehri ve kolları tarafından kesilmiştir. Bazı yerlerde volkanik akıntılar, bu tesviye yüzeyinin sathı yakın yerlerinde, akarsular tarafından parçalanarak, dik vadi yamaçları, bazalt sütunları ortaya çıkmıştır. Buralarda vadi yamaç ve tepelerinde taraça düzlükleri ve akarsuları her iki yamacındaki yumuşak kısımları dış etmenlerin aşınma faktörleri ile süpürülmüş, sert kayalar ortaya çıkmıştır.

Malazgirt-Patnos depresyonu taban daima düz, bir ova görünümünde değildir. Buralarda yeni ve eski alüvyon depolarıyla dolu olup, depresyonun güney bölümü kuzeye oranla daha düz ve alçaktır. Kuzeyde ise hafifçe yarılmış sırtlar ve taraça düzlükleri yereye hakim görünür. Bu depresyon tektonik bir çukurdur; Ve sismik bir alandır.

Plato yüzeyi üzerinde yükselen arızalı alanlar, ya nisbeten daha mukavemetli eski oluşumun meydana çıkan sahalara veya çok yeni volkanik örtülere tekabül eder. Bölgedeki neojenden beri devam edegelen volkanizma olayları tektonizma sonucu olması kuvvetli muhtemeldir.

Bölgenin jeolojik oluşumu da kısaca şöyledir:

1- Bölgede, menşei denizsel olan miosen (Akitanien-Burdagalien) geniş alanda yaygındır.

2- Biri orta miosen, diğeri pliosen olmak üzere iki volkanik formasyon vardır.

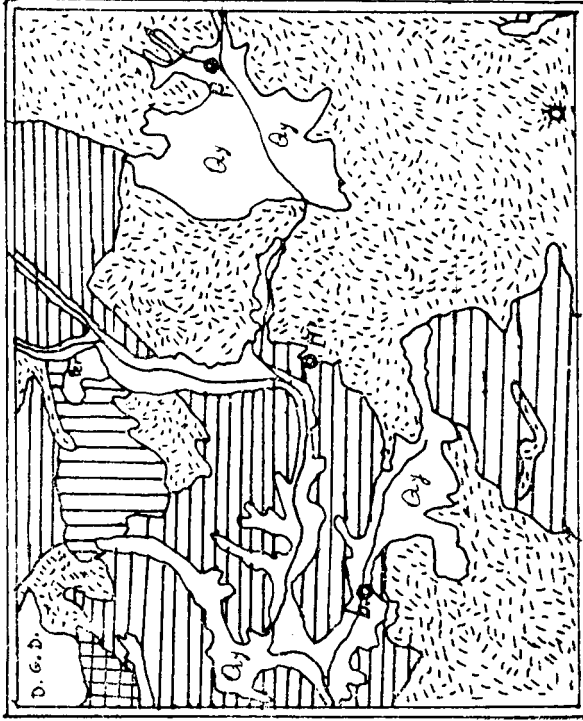
3- Bazalt oluşumu, andezitten sonra ve pliosende veya kuarterner başlangıcındadır.

Bölgede, büyük kısım lavlarla örtülü bulunan ve mermer, kuvarsit ve granit kıvrımları gibi masifi hersinitlere bağlamak mümkündür. Bundan sonra göl fasiesi yereye hakim olmuş, volkanizma ve volkan ürünleri depresyonu örtmüş, fakat depresyonlar tektonizma sonucu meydana gelmiştir. Bununla beraber, alp tektonizması bölgede daha hakim görünmektedir.

LİTERATÜR

- Altınlı, E. : Doğu ve Güney doğu Anadolunun jeolojisi M.T.A. yayınları Sa.66.s.67.1966
- Ardel, A. : Jeomorfolojinin prensipleri. Coğ. Ens. ya. 1963 No. 53
- Arni, P. : Tektonische Grundzüge Ostanatoliens und benachbar.
- Darkot. B. : Malazgirt İslam Ansiklopedisi. 7 cilt s. 239-248
- Erentöz.C. : Türkiye'nin stratigrafisi. M.T.A.yayınları, s. 66, 1966
- Ergenç, A. : Ağrı-Patnos arasının jeomorfolojik ve jeolojik etüdü. Basılmamış mezuniyet tezi.
- Egeran, E.N.Lahn, E. : Türkiye Jeolojisi. Ankara, 1948
- Erinç. S. : Morfoloji. I. Cilt Coğr. E. ya 1958
- Erinç, S. : Doğu Anadolu coğrafyası. İst. 1953
- Erinç, S. : Jeomorfoloji I. İst. 1968
- Izbirak, R. : Sistematik jeomorfoloji. Ank. 1955
- Izbirak, R. : Cilodağı ve Hakkari ile Vangölü çevresinde coğrafya araştırmaları. İst. 1951
- Ketin, İ. : Anadolu Tektonik birlikleri. M.T.A.ya..sa.18.1967
- Ketin, İ. : Umumi jeoloji I-II. İst. 1957-1963
- Krause, K. : Die Floristische Beziehungen des Ararat Gebietes und Hoharmenien Türich, 1914.
- Lahn, E. : Anadolunun neojen ve dördüncü zaman Volkanizması, 1948
- Mercier.J. : Malazgirt-Patnos depresyonu ve çevresinin jeolojik etüdü. M.T.A. ya sa 546, 1942 (Rapor)
- Neumann, E. : Vom goldenen Horn zu den Quemmer des Euphrat. München, 1839 s. 303-324
- Parejas. E. : La tektonique transversale de la Turquie. jeo, Ens. ya. İstanbul 1948, No. 8
- Pamir, H.N., Baykal, F. : Bingöl mıntıkasının jeolojik yapısı İst. Üni. Jeo Ens. ya İst. 1943
- Saloman-calvi, W. : Anadolunun tektonik bünyesi, M.T.A.ya 1940
- Yalcınlar.L. : Türkiye bünyesinin ana hatları. Coğr. Ens. Der. cilt 2.sayı 3-4.1952
- Yalcınlar.L. : Struktural Morfoloji cilt I-II. ist. 1968-1969
Malazgirt savaşı. Atatürk Üni. Erzurum 1950.
Nüfus sayılı 1970 telgrafla alınan sonuçlar.
Türkiye jeolojik haritası van paftası.

malazgirt ve çevresi jeolojik haritası

ölçek 1:500000

holosen, yeni alüvyon

negien, karasal, ayrılmamış

bazalt, eblenit

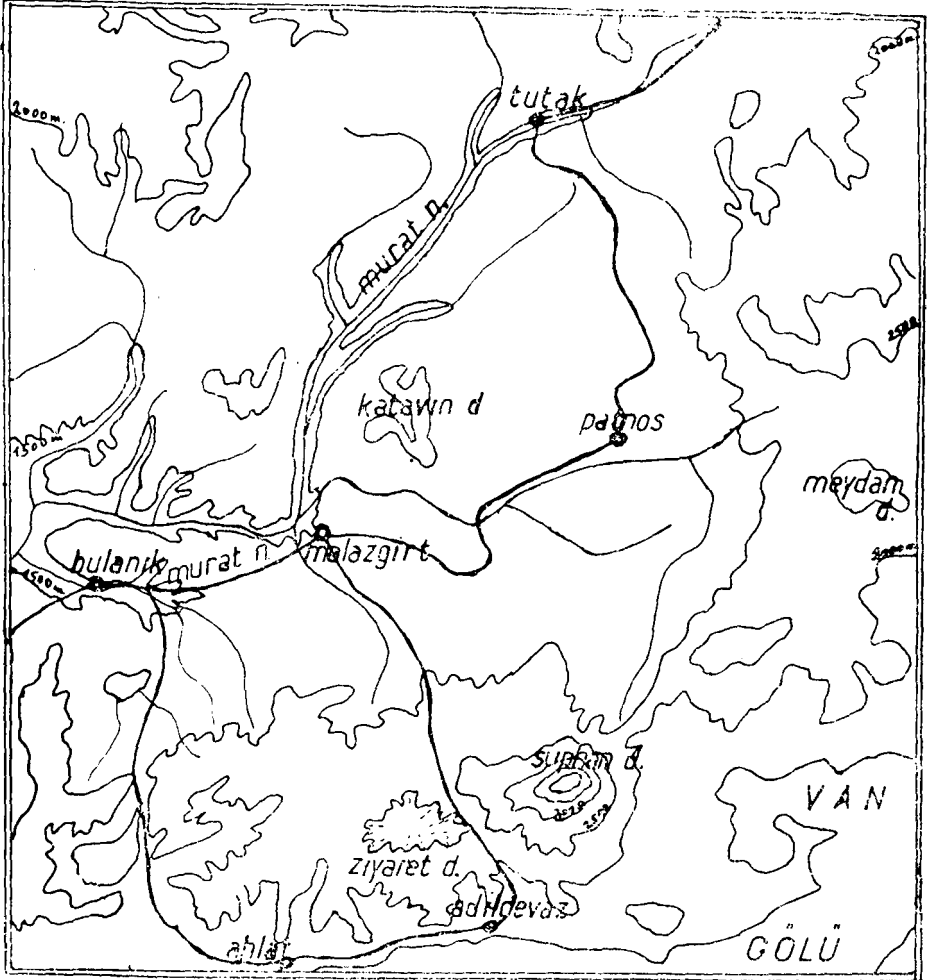
miosen, denizel, ayrılmamış

traverten

diorit, gabbro, diabaz

paleozoik, metamorfik

malazgirt ve çevresinin
oro-hidrografik haritası

ölçek 1:500000